

INNOVATSIYA VA KREATIVLIK BIRLIGINI TA'MINLASH – IQTISODIYOT RIVOJLANISHNING OMILI SIFATIDA (NAZARIY QARASHLAR)

Aliqulova Marxabo Samarovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Samarqand filiali

ORCID: 0009-0005-2752-882X

marxabo.aliqulova@mail.ru

Annotatsiya. Kreativlik va innovatsiyalar bugungi kunda butun dunyoda ishdagi yutuqlar va hayotiy muvaffaqiyat uchun asosiy ko'nikmalar sifatida tez-tez tilga olinayotganining guvohi bo'lib kelmoqdamiz. Innovatsiyalar tashkilot faoliyati va bozorda yashab qolishi uchun hal qiluvchi kuchdir. Mazkur maqola innovatsiya va kreativlik birligini ta'minlash – iqtisodiyot rivojlanishning omili mavzusini nazariy jihatdan yoritishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: innovatsion rivojlanish, novatorlik g'oyalari, kreativ g'oyalar, innovatsion qiymat zanjiri, kreativ jarayonlar, innovatsion rivojlanish, intellektual mulk, endogen va ekzogen innovatsiyalar.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЕДИНСТВА ИННОВАЦИЙ И ТВОРЧЕСТВА КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ (ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ)

Аликулова Мархабо Самаровна

Самаркандский филиал Ташкентского государственного

экономического университета

Аннотация. Сегодня мы наблюдаем быстрый рост креативности и инноваций как ключевых навыков для достижения успеха на работе и в жизни. Инновации являются решающей силой для эффективности деятельности и выживания организации на рынке. Данная статья посвящена теоретическому освещению темы обеспечения единства инноваций и творчества – фактора экономического развития.

Ключевые слова: инновационное развитие, инновационные идеи, креативные идеи, инновационная цепочка создания стоимости, креативные процессы, инновационное развитие, интеллектуальная собственность, эндогенные и экзогенные инновации.

ENSURING THE UNITY OF INNOVATION AND CREATIVITY AS A FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT (THEORETICAL APPROACHES)

Alikulova Marhabo

Samarkand branch of Tashkent State University of Economics

Abstract. Creativity and innovation are increasingly being mentioned as key skills for success in work and life all over the world today. Innovation is a decisive force for the organization's activities and survival in the market. This article is devoted to the theoretical coverage of the topic of ensuring the unity of innovation and creativity as a factor of economic development.

Keywords: innovative development, innovative ideas, creative ideas, innovative value chain, creative processes, innovative development, intellectual property, endogenous and exogenous innovations.

Kirish.

Mamlakatda qisqa muddatda innovatsiyaga yo'naltirilgan iqtisodiyotni shakllantirishga va innovatsiyalarni keng joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan keng ko'lamli ishlar amalga oshirildi. Respublikani innovatsion va ilmiy-texnik rivojlantirish sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshiruvchi organ tashkil etilganligi, uning huzurida Innovatsion rivojlanish va novatorlik g'oyalarni qo'llab-quvvatlash jamg'armasi shakllantirilganligi mazkur yo'nalishdagi muhim bosqichlardan biri bo'ldi. Ilm-fan va texnika yutuqlarini keng qo'llagan holda iqtisodiyot tarmoqlariga, ijtimoiy va boshqa sohalarga zamonaviy innovatsion texnologiyalarni tezkor joriy etish O'zbekiston Respublikasi jadal rivojlanishining muhim sharti hisoblanadi.

Adabiyotlar sharhi.

Texnologiyalardagi o'zgarishlar, globallashuv va raqobatning kuchayishi vaziyat va iqtisodiy bosimlarga, tez-tez o'zgarishlarga dosh berish uchun kreativlik va innovatsiyalar zarur bo'lgan muhitni yaratadi. Shuning uchun tashkiliy tizimlarning dizaynerlari va ishlab chiquvchilari tashkilotni bunday o'zgarishlarga moslashtirish uchun deyarli doimiy ravishda innovatsiyalar qilishlari kerak. Yangi va kreativ g'oyalarni yaratish bugungi kunda har bir tashkilotda innovatsiya va o'sishning asosiy kalitidir. Xodimlarni kreativ fikrlash vositalari bilan ta'minlash tashkilotlarda innovatsiyalarni oshishini isbotlagan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kreativlik uchun mahorat asoslari va vositalarini yaratgan tashkilotlar daromad, yangi mahsulotlarni ishlab chiqarish, innovatsiyalar va o'sish bo'yicha raqobatda ustun turadi. Shuningdek, kreativ fikrlash orqali innovatsiyalarni yanada ko'proq yaratilish imkoniyatlarini, korxonalarda innovatsion jarayonlar, innovatsiyalardan foydalanish samaradorligi, innovatsion qiymat zanjiri, innovatsion mahsulotning xayotiylik davri va boshqalar haqida ko'nikmalarni shakllantirishingiz mumkin.

Tashkilotlar ko'pgina kreativ jarayonlar uchun guruhlarni joylashtirsa-da, guruh kreativlik sohasida kam tadqiqot olib borgan. Ko'pgina kreativ tadqiqotlar kreativlikka ta'sir qiluvchi individual omillarga qaratilgan. Jamoalarda kreativlikka intilish natijasida yuzaga keladigan ko'plab muammolar o'rganilmaganligicha qolmoqda. Binobarin, tashkiliy tadqiqotlarda jamoalardagi kreativlikka markaziy o'rin berilishi muhimdir. Kreativlik ko'pincha hayotning mazmunidir, oddiy narsalarni qiziqarli qiladigan, kundalik hayotimizga yangi yondashuvlarga aylantiradigan qo'shimcha narsadir (Ruzibayeva, 2023). Jamiyat va davlat hayotining barcha sohalari shiddat bilan rivojlanayotgani islohotlarni mamlakatimizning jahon sivilizatsiyasi etakchilari qatoriga kirish yo'lida tez va sifatli ilgariylashini ta'minlaydigan zamonaviy innovatsion g'oyalar, ishlanmalar va texnologiyalarga asoslangan holda amalga oshirishni taqozo etadi. Sanoatni innovatsion rivojlanishida mavjud iqtisodiy qonunlarni bilish va ularning amal qilishiga ongli munosabatda bo'lishda, mamlakatni demokratlashtirish va iqtisodiyotni bozor tamoyillari asosida isloh qilish jarayonlarining mohiyatini tushunishda talabalarni zarur bo'lgan bilimlar bilan qurollantiradi. Mehnatni bilimlar bilan almashtirish talabalarga mehnat faoliyatini ijodkorlik, innovatsiyalar, g'oyalarni ishlab chiqish bo'yicha ajralib turadigan yangi faollik turiga almashtirish orqali ma'naviy yo'naltirilgan faoliyat – intellektual faollikni oshirishga xizmat qiladi.

Innovatsiya - mavjud tizimlar rivojlanishini boshqarish jarayoni bo'lib, unda innovatsiyaviy mahsulot amaliy qo'llanilish bosqichigacha olib kelinadi va bozor muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Mamlakatlar raqobatdoshligini baholashning ko'rsatishicha, sanoat korxonalarini innovatsion rivojlanishining asosiy strategiyasidir. Bozor iqtisodiyotini rivojlantirishning hozirgi bosqichida, innovatsiyalarni joriy etish, milliy korxonalar raqobatdoshligini oshirish, ularning iqtisodiy mustaqilligini va bozordagi mavqegini mustahkamlashning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Mamlakatimiz rivojlanishining hozirgi bosqichida innovatsion faoliyatni rivojlantirish insoniyat taraqqiyoti va iqtisodiy o'sishning muhim omiliga aylanmoqda. Innovatsion faoliyatni doimiy rivojlanib borishi insoniyat va

ijtimoiy hayot o'zgarishiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Mamlakatimizda innovatsion faoliyatni rivojlantirish, intellektual mulk huquqini yaratish, ularni muhofaza qilish, huquqiy egalarining manfaatlarini himoya qilish, innovatsiya sohasiga oid xalqaro integratsiyalashuvini jadallashtirish, xalqaro shartnomalarga kirish orqali milliy mualliflarining huquqlarini butun dunyoda muhofaza qilish kabi muhim masalalar davlat ustuvor yo'nalishi sifatida belgilab olindi. ahamiyati benihoya kattadir. Iqtisodiyotni rivojlantirishda intellektual mulk, ixtirolar, yangi kashfiyotlar hamda ularni patentlash, litsenziyalash va sertifikatsiyalashning o'rni salmoqlidir. Chunki, dunyoning qaysi burchagida bo'lmasin bunyod etilgan ixtiro bu mulk hisoblanib, undan barcha xalqlar foydalanishi mumkin. Bu masala o'z navbatida patent olish va uni sotish orqali tartibga solinadi. Manbalarga ko'ra innovatsiyalar ikki turga bo'linadi: Endogen va ekzogen innovatsiyalar.

Ekzogen innovatsiyalarni ilmiy va notijorat institutlar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar natijasini misol sifatida keltirish orqali yoritadigan bo'lsak, innovatsiyalarning bu turi ba'zan yangi mahsulot va yangi jarayonga sababchi bo'lishi mumkinligi aniqlangan. Solounni iqtisodiy o'sish modelida barcha texnologik rivojlanishlar ekzogen innovatsiya sifatida qaralgan bo'lsada, pirovardida sanoatda va butun bir mamlakat uchun ishlab chiqarish imkoniyatlarini keskin o'zgartirdi (Isakov, 2023).

Endogen innovatsiyalar esa o'z ichiga innovatsiyalarga investitsiya kiritishga moyillikni bozor tomonidan rag'batlantirishni qamrab oladi. Bozor rag'batlari deganda monopoliyadan patentlash qonunlari orqali himoyalani va texnologik musobaqada g'olib chiqishni nazarda tutadi.

Innovatsion faoliyat nazariyasi va innovatsion strategiyani uslubiy jihatlarini o'rganish davri o'tgan asr boshlariga to'g'ri keldi va ko'pgina yirik olimlar innovatsion faoliyatga tegishli nazariy bazasini ishlab chiqish innovatsion faoliyat sohasida mavjud muammolarni echishuslublarini asoslash innovatsion jarayonlar samaradorligini baholash uslubiyotiva ularga ta'sir ko'rsatish vositalarini ishlab chiqish Innovatsion iqtisodiyot 56 tomonidan amalga oshirildi. Hozirgi kunda ilmiy-texnik taraqqiyot va bozor ehtiyojlari, mahsulot nomenklaturasi va sifatiga yangi talablarni shakllantirgan holda talab va taklif kon'yukturasidagi o'zgarishlarga olib kelmoqda. Innovatsion faoliyatni asosiy qoida va kategoriyalarini o'rganish uchun «innovatsiya» tushunchasining iqtisodiy mazmuni va mohiyatini to'liq o'rganishimiz lozim. Iqtisodiy adabiyotlarda "innovatsiya (ingl. inovation) potensial ilmiy-texnik taraqqiyotni (ITT) yangi mahsulot va texnologiyalar ko'rinishida real taraqqiyotga aylanishi" deb ta'riflanadi. Bozor iqtisodiyotida innovatsiyalarni tizimli taqdim etish uslubiyoti xalqaro standartlarga asoslangan va unga muvofiq innovatsiya deganda bozorga kirib kelgan yangi yoki takomillashtirilgan mahsulot, amaliyotda qo'llanilayotgan yangi yoki takomillashtirilgan texnologik jarayon yoki ijtimoiy xizmatlarga bo'lgan yangicha yondashuv ko'rinishidagi innovatsiyaviy faoliyat natijalari tushuniladi. Ushbu muammo bo'yicha ko'p sonli tadqiqotlar amalga oshirilgan bo'lishiga qaramasdan, bugungi kunda innovatsion faoliyat sohasida yagona, umumiy tarzda qabul qilingan terminologiya mavjud emas. Shuning uchun ham shu sohadagi ilmiy adabiyotlarni qisqacha tahlilini keltirish va innovatsion faoliyat sohasidagi asosiy tushunchalarni aniqlashtirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Innovatsiyaviy nazariyani asosiy rivojlanish bosqichi Zombart, Mitcherlix, Shumpeter ishlariga to'g'ri kelgan. Innovatsiyalar nazariyasini shakllanishi va rivojlanishiga avstriyalik olim Shumpeter (1982) katta hissa qo'shgan. 1930-yillarda Shumpeter tomonidan innovatsiya tushunchasi kiritildi va u mahsulot ishlab chiqarish, sotish, etkazish jarayonlarida yangi yoki takomillashtirilgan texnik, texnologik, tashkiliy xarakterdagi qarorlarni qo'llash oqibatida mumkin bo'lgan o'zgarishlarni o'z ichiga oladi deb ta'kidlaydi. Shumpeter tomonidan innovatsiyaga berilgan ushbu ta'rifda ishlab chiqarish omillarining yangi kombinatsiyalari to'g'risidagi konsepsiyasi, innovatsiyalar nazariyasiga bo'lgan ikkita eng tarqalgan yondashuvdan birining asosini tashkil etadi. Birinchi yondashuvda yangi omillardan foydalanish to'g'risidagi tushunchaga, ikkinchi yondashuvda esa yangi yaratilgan mahsulot va

yangi yaratilgan texnologiyaga asoslangandir. Shumpeter (1982) "Iqtisodiy rivojlanish nazariyasi" (Theory of Economic Development) nomli mashhur asarida innovatsion jarayon natijasidagi o'zgarishlarni besh yo'nalishga ajratib ko'rsatib bergan. Bu yo'nalishlar quyidagilardan iboratdir:

-yangi texnik va texnologik o'zgarishlar yoki ishlab chiqarish jarayonini yangi bozor talablari asosida tashkil etish;

-yangi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan mahsulot turlarini deversifikatsiyalash;

-ishlab chiqarish jarayonlarida yangi xom-ashyolardan foydalanish;

-ishlab chiqarishni tashkil etishda innovatsion boshqaruv usullaridan foydalanish;

-yangi iste'mol bozorlarini shakllantirish.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Innovatsiyalar iqtisodiy samaradorligini ta'minlash zaruriyatini hisobga olgan holda, bir qator Rossiyalik iqtisodchilar Ionov, Kulagin va Loginov innovatsiyani «xarajatlar tejalishini yoki bunday tejash uchun sharoit yaratilishini ta'minlovchi yangi mahsulot yoki xizmat, ishlab chiqarish uslubi, tashkiliy, moliyaviy, ilmiy-tadqiqot va boshqa sohalardagi yangilik» sifatida ko'rishganlar. Fikrimizcha, "innovatsiya" yangicha g'oya, ishlab chiqarishga tadbiiq etilgan yangicha yondashuv, yangi texnologiya va ishlab chiqarilgan yangi mahsulot, boshqaruvdagi yangicha usul, umuman, barcha jabhalardagi yangi islohotlardir. Bunda innovatsiya nafaqat so'nggi yangilik, balki hayotga tadbiiq etilgan, jamiyat a'zolariga iqtisodiy va ijtimoiy naf keltiruvchi vosita bo'lishi lozim. Innovatsion faoliyatning maqsadi, vazifalari va uslublarining tadqiqotini davom ettirish uchun, innovatsiyaviy boshqaruv ob'ektini ifodalash va uning asosiy tavsiflari va xususiyatlarini aniqlash kerak. Buning asosiy zaruriyati shundaki, innovatsion faoliyat korxonaning raqobat asosida rivojlanishi strategiyasining asosiy elementlaridan biri bo'lib, boshqaruv infratuzilmasini yaxshilash va faoliyat maqsadlariga yanada samaraliroq erishish imkonini beruvchi turli xil yangiliklardir.

Innovatsiyalar nazariyasi holatini va korxonalarda innovatsion jarayonlarni boshqarishni tashkil etish sharoitlarining tahlili ko'rsatishicha, innovatsion faoliyatning samaradorligi u qanchalik to'g'ri tashkil etilganligiga bog'liq bo'ladi. Muayyan korxonada innovatsion faoliyat jarayonlarni tashkil etishning o'zi jiddiy muammolardan biriga aylanadi. Hozirgi kunda innovatsion jarayonni tashkil etishning ko'plab modellari ishlab chiqilgan bo'lib, ularning har biri korxonada rivojlanishi darajasidan kelib chiqqan holda to'liq yoki qisman foydalanilishi mumkin. Innovatsion faoliyatning nazariy uslubiy asoslari iqtisodchi olimlar tomonidan atroflicha o'rganilgan bo'lib ular tomonidan turli xil fikrlar bildirilgan. Innovatsiya nazariyasini ishlab chiqishda yana bir texnologik bosqichlarning evolyusiyasi bilan bog'liq muammolarni birinchi marta rus olimi Kondratiev o'zining "Uzun to'lqinlar nazariyasi" asarida o'z izlanishlari natijasida olingan fikrlarini bildirgan. Uning nazariyasiga ko'ra davrlarning dastlabki 4 sikli sanoatning rivojlanish davriga, 5-to'lqin sanoatdan keying postindustrial davrga, 6-to'lqin elektronika, biotexnologiyalar, nanotexnologiyalar va ginetikaning rivojlanish davrlariga to'g'ri keladi. Amerikalik iqtisodchi olim Brayt "Innovatsiya jarayoni ilm va texnika, tadbirkorlik va boshqaruvni o'zida birlashtiruvchi innovatsiyalarning tijoratlashuviga qaratilgan iqtisodiy faoliyatdir"⁴ degan g'oyalarni ilgari surgan. Uning fikricha, "innovatsiya jarayoni g'oya paydo bo'lishidan boshlab, tijorat asosida hayotga tadbiiq etish jarayonigacha bo'lgan barcha bosqichni o'z ichiga oladi" deb ta'kidlaydi. Yana bir rus olimi Makarenko (2000) ishlarida innovatsiyalar mohiyatini to'liq va atroflicha yoritib berilgan. U bergan tarifga ko'ra: Innovatsiyani mazmun va mohiyati:

-texnika va texnologiya avlodi almashinuvini ta'minlash maqsadida iqtisodiyotga mablag' yo'naltirish;

-fan-texnika taraqqiyotining mas'uli bo'lgan yangi texnika, texnologiyadan samarali foydalanish;

-yangi g'oyalarni ishlab chiqish, sintezlash, yangi nazariya va modellarni yaratish va ularni hayotga tatbiq etishdan iboratdir.

Korxonalarining innovatsion rivojlanishning ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardoshlikni ta'minlashning zaruriy sharti ekanligi barchamizga ma'lum. Bu borada Drukerning (2007) quyidagi fikriga alohida to'xtalib o'tish lozim. Uning fikricha "biznesning asosiy maqsadi mijozlarni jalb qilish bo'lganligi sababli korxonani ikkita asosiy funksiyasi mavjud marketing va innovatsiya"dan iborat deb hisoblaydi. Albatta dunyo iqtisodchi olimlarining innovatsiyaga bergan tariflari va yondashuvlari tulicha bo'lib, ularning izlanishlarida o'ziga xoslikni ko'rishimiz mumkin bo'ladi. Innovatsion faoliyat va innovatsion texnologiyalarni rivojlantirishda jahon olimlari bilan bir qatorda yurtimiz iqtisodchi olimlari o'zlarini bir qator tadqiqotlarini olib borishgan. Saidovning fikricha, innovatsion faoliyat iqtisodiyotni rivojlantirishga qo'yilmalarning samaraliligi bilan tavsiflanadi, ishlab chiqarishda mavjud bo'lgan oldingi avlod texnikasi va texnologiyasini ancha samarali, ekologik sof va resurslarni tejashga imkon beruvchi ishlab chiqarish vositalari bilan almashtirish jarayonini ifodalaydi. Bu jarayon g'oyaning paydo bo'lishi, uning maqsadini aniqlash va amalga oshirishdan tortib ishlab chiqarishni tashkil etish, mahsulot ishlab chiqarish, uni sotish va iqtisodiy samara olishgacha bo'lgan faoliyatni o'z ichiga oladi deb ta'kidlaydi.

Innovatsion jarayonlarni boshqarishda ilmiy-texnika g'oyalarini shakllanishidan tortib uni tijorat asosida amalga oshirilishigacha bo'lgan barcha bosqichlar (boshqaruv sikllari) yig'indisini o'z ichiga qamrab oladi. Natijada har bir yangilik g'oyasini yaratilishidan tortib uni amalga oshirilishigacha bo'lgan vaqt davri innovatsion sikl deb ataladi. Innovatsion jarayonlar amalga oshirishining samardorligi ko'pgina omillarga bog'liq bo'ladi. Ya'ni, boshqaruv sifatini ta'minlanishi, boshqaruv tizimidagi har bir alohida bo'g'in ishining o'zaro bir biriga muvofiqligi, axborot-uslubiy ta'minotlar bilan ta'minlanganligi shular jumlasidandir. Innovatsion faoliyatni boshqarish tizimi yuqorida qayd etilgan barcha elementlar shakllantirilganda va ularni o'zaro muvofiqlashtirilganda, ma'lum bir ilmiy-texnik natijalarga ega bo'lishi va ularni o'zlashtirish muddatlarini qisqarishini ta'minlanishiga olib keladi. Innovatsion faoliyatni tashkil etish, boshqaruv jarayonining barcha elementlarini yagona tizimga birlashtiradi va u innovatsiyani yaratish hamda amalga oshirishda innovatsiyaviy jarayonning o'zida shakllantiradi.

Xulosa va takliflar.

Xulosa o'rnida shuni alohida ta'kidlash joizki, innovatsion faoliyat ilmiy, ilmiy-texnik natija va intellektual salohiyatni, yangi yoki takomillashtirilgan mahsulot (xizmat) olish maqsadida qo'llashga yo'naltirilgan bo'ladi. Bozor sharoitlarida innovatsion faoliyatning asosiy komponentlari bo'lib, innovatsion faoliyat sohasini tashkil etuvchi g'oya, yangiliklar, o'zlashtirilgan investitsiyalar xizmat qiladi. Iqtisodiyot real sektoridagi ko'pchilik korxonalarda innovatsion faoliyatini boshqarish, bevosita innovatsiyaviy jarayon orqali kelajakdagi natijalarga erishishga qaratilgan bo'ladi. Innovatsion jarayon - juda ham keng tushuncha bo'lib, uni turli nuqtai nazardan turlicha talqin qilish maqsadga muvofiq bo'ladi. Birinchidan, bu ilmiy-tadqiqot, innovatsion ishlab chiqarish va marketing faoliyatini belgilangan talablar asosida amalga oshirilishidir. Ikkinchidan, uning yangilik darajasini hayotiy siklining vaqtinchalik bosqichlari sifatida ko'rish mumkin. Uchinchidan, mahsulot yoki xizmatlarni yangi turlarini ishlab chiqish va tarqatishni moliyalashtirish va investitsiyalash jarayonlaridan iborat bo'ladi. Bunday holatda u innovatsion loyiha sifatida o'zini namoyon qiladi. Innovatsion faoliyatni asosini biz ilmiy bilimni innovatsiyaga aylanish jarayonini tushunamiz, ya'ni hodisalarning shunday ketma-ketligi unda innovatsion faoliyat g'oyadan tortib oxirgi pirovard mahsulotga aylanish jarayonlarini ham o'z ichiga oladi.

Adabiyotlar/Lumepamypa/Reference:

Drucker P.F. (2007) Management: tasks, responsibilities, practices. Transaction Publishes, New Branswick, N.J.: London.

Isakov M. (2023) Innovatsion iqtisodiyot. O'quv uslubiy majmua. Namangan.

Ruzibayeva N.X. (2023) Kreativlik va innovatsiya: o'quv qo'llanma / Samarqand iqtisodiyot va servis instituti – Samarqand.: "STEP-SEL" MCHJ. Nashriyot-matbaa bo'limi, 356 bet.

Макаренко В.А. (2000) Современный словарь В 2т.

Шумпетер Й. (1982) Теория экономического развития. М 388 стр.